
Kristina Burinskaitė

KGB agentų rengimas užsienio žvalgybinėms užduotims ir jų veiklos vertinimas

IVADAS

KGB agentų veikla vis dar sulaukia didžiulio visuomenės susidomėjimo. Žmonėms ypač rūpi, kieno pavardės slypi už asmenų, sutikusių bendradarbiauti su sovietų saugumo tarnyba, slapyvardžių. Mažiau jiems įdomu, kokiomis aplinkybėmis šie asmenys tapo KGB agentais, kokius tikslus ir funkcijas turėjo įgyvendinti ir ką realiai nuveikė. Bendradarbiavimo su KGB lygis skyrėsi: vieni dirbo entuziastingai, iš idėjinių paskatų, kiti – tik verčiami. Reali agentų veikla lemia jų atsakomybės dydį. Be abejo, pats sutikimo bendradarbiauti su KGB faktas nepuošia biografijos, juk tai asmens pasirinkimas. Tad už slapyvardžių slypi išskirtinės žmonių istorijos.

KGB agentų verbavimas, parengimas užduotims, jų veiklos fiksavimas agentūriniuose pranešimuose ir rezultatų vertinimas buvo reglamentuotas. Tai buvo svarbu agentams rengiantis vykti į užsienį, nes jiems reikėjo veikti ypač atsargiai, kad nebūtų iššifuoti. Iš Lietuvos atvykusį žmogų, ypač mažiau pažįstamą, lietuvių išėiviai neretai sutikdavo gana įtariai, tad agentui reikėjo sukurti įtikinamą legendą. Vienas iš tokių direktyvinių dokumentų aptariamas šioje publikacijoje. Tai 1981 m. balandžio 7 d. LSSR KGB 1-ojo

skyriaus rekomendacijos padaliniam, kaip parengti agentus žvalgybinėms užduotims užsienyje (Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-35, ap. 2, b. 945, l. 29–34). Nors jis rašytas 1981 m., bet ir ankstesni būdavo sudaromi panašiu principu. Šis dokumentas pasirinktas kaip gana išsamiai atskleidžiantis agentų rengimą politinės žvalgybos užduotims – siekiant užmegzti ryšius su lietuvių išėivija, rinkti žinias apie išėivių organizacijų veiklą ir skatinti išėivius artimiau bendrauti su Sovietų Lietuva.

Šio straipsnio tikslas – remiantis pateikiamu KGB dokumentu atskleisti, kokios su lietuvių išėivija susijusios užduotys buvo keliamos vykstančiam į užsienį agentui ir kaip jis buvo rengiamas jas atlikti. Agentūrinių pranešimų analizė turi parodyti, kaip slaptieji bendradarbiai įgyvendino jiems skirtas užduotis ir kokiais kriterijais vadovavosi operatyviniai darbuotojai vertindami jų darbą.

AGENTŲ RENGIMAS UŽSIENIO UŽDUOTIMS

Prieš kelionę į užsienį buvo atliekami tam tikri parengiamieji darbai. Agentui buvo suformuluojamos atitinkamos užduotys,

sudaromas jo elgesio modelis, kuriuo turės vadovautis, kad nesužlugdytų užduoties ir nebūtų iššifruotas. KGB, kaip ir kitos sovietinės institucijos, neišvengė ideologizavimo ir politizavimo, ką atspindi agentų rengimas ir jiems skiriamos užduotys. Juk agentai nebuvo vien pasyvūs informacijos rinkėjai, jie turėjo tarp lietuvių išeivių formuoti nuomonę apie Sovietų Lietuvą. Vadinas, agentai buvo rengiami galimiems pokalbiams įvairiais Sovietų Lietuvos gyvenimo klausimais. Be to, jiems buvo suteikiama žinių apie šalies, į kurią vyksta, politinę, ekonominę, socialinę padėtį, papročius ir lietuvių išeivių veiklą joje. Taip pat operatyvinių darbuotojų parinkta medžiaga turėjo atskleisti įvairius antisovietinės veiklos užsienyje aspektus (organizacijos, asmenys, jų veikla, ryšiai su užsienio specialiosiomis tarnybomis, valdžios atstovais ir lietuvių disidentais). Palengvindama priėjimą prie naudingų žmonių, ši informacija turėjo padėti įgyvendinti agentūrinę užduotį. Antai vieno neseniai užverbuoto ir neblogai dirbančio agento parengimo plane teigiama, kad būtina imtis atitinkamų priemonių siekiant pagerinti jo kaip agento įgūdžius. Tam reikia jam suteikti žinių apie komunistų partiją, sovietinę sistemą, SSRS vidaus ir užsienio politiką, sovietinį saugumą, jo istoriją ir veiklos principus, taip pat apie užsienio šalis, į kurias vyksta, ir apie Vakarų specialiuųjų tarnybų veiklą¹, nes juk vykstama ne šiaip į užsienio kelionę, o vykdyti agentūrinės užduoties, tad slaptumas ir saugumas buvo svarbiausia. Pavyzdžiui, išvykusiam gyventi į JAV agentui „Šivalkevičiui“, kad jis toliau patikimai talkintų KGB, buvo numatyta suteikti žinių apie Sovietų Sąjungos užsienio politiką, nusiginklavimo politiką, perestroiką, agresyvius JAV ir Izraelio užsienio politikos tikslus, JAV ir Kanados padėtį šiuolaikiniame pasaulyje, vidaus ir tarptautinės politikos problemas, JAV ir Kanados nacionalines ypatybes ir kultūrą

bei požiūrį į emigrantus šiose valstybėse². Tokia informacija turėjo ideologiškai apdoroti pačius agentus ir angažuoti juos, kokią informaciją skleisti bendraujant su išeiviais.

Be abejo, daugiausia dėmesio buvo skiriama agentų specialiesiems įgūdžiams lavinti. Agentai turėjo būti supažindinami su KGB veiklos specifika, nors, be abejo, ne viskas jiems buvo atskleidžiama. Jie buvo mokomi, kaip elgtis užsienyje, su kuo bendrauti, kaip tinkamai priartėti prie asmenų, kurie domina KGB, kokios informacijos iš jų reikia ir kaip ją gauti. Ypač buvo vertinami agentų analitiniai ir bendravimo gebėjimai. Formuluoju agentūrinę užduotį buvo kreipiamas dėmesys į informacijos rinkimo būdus. Jos buvo galima gauti ne tik slapta, bet ir visiems prieinamai (įvairūs susitikimai, pokalbiai, spauda, kiti vieši šaltiniai). Taip pat kadriniai darbuotojai atkreipdavo agentų dėmesį į tai, kokio pobūdžio informaciją užsienyje rinkti (duomenis apie šalies ekonomiką, politiką), kaip išvelgti, kad galbūt asmuo, su kuriuo užmegztas ryšys, susijęs su užsienio specialiosiomis tarnybomis, kaip atskleisti, ar sovietinis pilietis vykdo antisovietinę veiklą, kokie yra antisovietinės veiklos bruožai ir t. t.

Vienas agentas rekomendacijas, kaip elgtis ir kaip bendrauti užsienyje, gavo kelionės į Vakarų šalį išvakarėse³. Jis privalėjo laikytis elgesio užsienyje taisyklių, neteršti gero sovietinio piliečio vardo, lankydamasis užsienio šalies ambasadoje dėl vizos savo kelionę motyvuoti asmeniniais tikslais – noru susipažinti su vietos įžymybėmis ir pan. Agentas turėjo išsiaiškinti asmens, pas kurį apsistos, politines pažiūras, stebėti, ar šis jo neseka, nesiekia sužinoti, kokia jo materialinė padėtis arba kelionės į užsienį priežastys. Operatyvinis darbuotojas rekomenduodavo agentui bendraujant su kitais dėtis mylinčiam savo kraštą, jaučiančiam nacionalinį pasididžiavimą. Jeigu kas domėsis agento darbovieta arba „Inturistu“ (pagrindine so-

vietine turizmo agentūra), pageidautina tokį asmenį įsidėmėti ir atsakyti jam bendrais bruožais, vengiant detalių. Susidūrus su antisovietiskai nusiteikusių žmogumi patariama vengti aštrių diskusijų, o į provokacinius klausimus deramai atsakyti.

Panašus elgesio modelis ryškus visų agentų rengimo užduotyse. Pavyzdžiui, kadrinis darbuotojas moko agentą, kad jeigu juo susidomės mažai pažįstamas užsienio pilietis, taigi potencialus specialiųjų tarnybų agentas, reikia apsimesti, kad politika mažai rūpi, o svarbesni yra materialiniai dalykai; nekritikuoti sovietinės santvarkos, bet atsargiai reikšti nepasitenkinimą materialine padėtimi; pokalbyje galima išsakyti nacionalistines nuotaikas, kiekvienu atveju tai suderinus su operatyviniu darbuotoju (pačiam imtis iniciatyvos nerekomenduojama)⁴. Tokios rekomendacijos turėjo padėti agentui susikurti paprasto, abejingo politikai, taigi patikimo žmogaus įvaizdį, leidžiantį lengviau bendrauti su reikiama asmenimis. Ne mažiau svarbus buvo potencialaus užsienio valstybės saugumo tarnybos agento kuriamas užsienio šalies piliečio ar išeivio įvaizdis, taigi KGB agentas turėjo neprarasti budrumo ir pernelyg su tokiais nesibičiuiauti.

Rengiami užduotims agentai buvo raginami telkti dėmesį į pažintį su asmenimis, kurie svarbūs KGB. Su tokiais reikėjo užmegzti ir palaikyti kuo glaudesnius ryšius. Taip pat buvo nurodoma, kokios informacijos apie konkrečius asmenis gauti: jų pažintys Lietuvoje, planai atvykti į Lietuvą, ryšiai su valstybinėmis institucijomis. Antai agentui, vykstančiam į Angliją, buvo patarta užmegzti ryšį su Aleksandru Štromu ir mėginti atskleisti jo planus, ypač kreipiant dėmesį į jo pasisakymus apie išeiviją, dalyvavimą organizacijų veikloje. „<...> su A. Štromu nebūkite įkyrus, venkite tiesmukų klausimų, dėkitės, kad jus domina gyvenimas Vakaruose.“⁵ Agentui, norinčiam priartėti prie garsaus

nepriklausomos Lietuvos diplomato Petro Klimo sūnaus Petro ir įgyti jo pasitikėjimą, taip pat buvo patariama elgtis pagal atitinkamą modelį: pokalbyje su P. Klimu stengtis parodyti, kad rūpi emigracijos problemos, bet nesivelti į betiksles politines diskusijas. Pastebėjus iš Lietuvos gautos nelegalios literatūros, mėginti atskleisti, kaip ji pasiekė Vakarų. Jeigu P. Klimas pageidautų ką nors perduoti į Lietuvą, apie tai informuoti operatyvinių darbuotoją, bet atsisakyti gabenti išeivijos spaudą neva bijantis sunkumų⁶. Siekiant įgyti „Santaros-Šviesos“ veikėjo pasitikėjimą, agentui „Kalviui“ buvo sukurta atitinkama legenda: jis turėjo dėtis atstovaujant opozicinei grupei, norinčiai užmegzti ryšius su išeivija, parodyti atsivežtą dokumentą, kurį ketinąs įteikti išeiviams. Paprašytas įvardyti kitus tariamos opozicinės grupės narius, turėjo atsakyti negalįs to padaryti dėl konspiracijos⁷.

Agento potencialą rodė žmonės, prie kurių jis geba prieiti. Antai KGB pažymoje, atskleidžiančioje operatyvinio intereso vertus agento „Lenos“ ryšius, nurodoma, su kuo šis agentas susitiko ir ar KGB rekomenduoja su tais asmenimis bendrauti toliau⁸. Grįžęs iš Prancūzijos agentas „Lelija“ pateikė sąrašą asmenų, su kuriais užmeggė kontaktą. KGB padaliniams buvo duota užduotis sužinoti, ar esama tuos asmenis kompromituojančios informacijos, ar tie ryšiai naudingi KGB, ar tie žmonės rengiasi atvykti į Lietuvą ir ar tikslinga šį agentą toliau panaudoti tiriant tuos asmenis⁹. KGB ypač domino išeivių ryšiai Lietuvoje, todėl agentas „Mindaugas“ buvo raginamas toliau bendrauti su JAV gyvenančiu lietuvių išeiviu, kad atskleistų jo pažintį Lietuvoje¹⁰.

Legenda būdavo kuriama ne tik laikinai, bet ir nuolat gyventi užsienį išvykstančiam agentui, tad iš anksto būdavo nustatomos jo bendravimo su operatyviniu darbuotoju taisyklės. Pastarajam turėjo būti perduodama

koduota informacija. Pavyzdžiui, siunčiami atvirukai galėjo simbolizuoti tam tikrą užslėptą informaciją. Antai vandens telkinį vaizduojantis atvirukas reiškė, kad viskas gerai, agentas įsikūrė, ėmėsi darbo. Atvirukas su fontanu liudijo, kad agentas dirba su KGB rūpima informacija. Atvirukas su gyvūnais rodė: „Esu įtariamasis, mane tikrina.“ Siunčiant paminklą vaizduojantį atviruką buvo norima pasakyti: „Sutikau dirbti antisovietinėje organizacijoje, slaptojoje tarnyboje“, o paties agento nuotrauka reiškė: „Turiu įdomios informacijos, esu pasirengęs susitikti.“¹¹

Kai kada KGB tiesiog siekė gauti bendro pobūdžio informacijos, nes agentūriniame pranešime buvo rašoma, kad agentui nekeliami konkrečių užduočių ir tikslų. O kartais būdavo formuluojamos tikslūs užduotys. Tai priklausė nuo agento ryšių, kelionės tikslų ir rezultatų, t. y. nuo jo potencialo gauti naudingos informacijos. Paprastai agentams būdavo keliamos abstrakčios šabloninės užduotys: užmegzti arba toliau palaikyti ryšius, suartėti su asmenimis, aktyviai dalyvaujančiais išeivių organizacijų veikloje, sužinoti, koks išeivio požiūris į to meto aktualijas ir gal jis turi kitokios naudingos informacijos. Štai į JAV vykstančiam agentui buvo keliami tokie tikslai: rinkti informaciją apie išeivijos organizacijų požiūrį į Maskvos olimpiadą, sužinoti, ar jos planuoja surengti kokių nors akcijų prieš Sovietų Sąjungą artėjant Madride vyksiančiai Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai, atskleisti, kas išeiviams ypač rūpi Lietuvoje (politika, ekonomika, socialiniai, nacionaliniai, religiniai aspektai). Taip pat KGB domino senosios ir jaunosios lietuvių išeivių kartų nesutarimai¹². Į JAV vykstančio agento „Vokės“ irgi buvo prašoma atskleisti asmens, pas kurį vyksta, požiūrį į Sovietų Sąjungą, politines pažiūras, ryšius su išeiviais ir JAV valdžios institucijomis, sužinoti, ar pats jis dalyvauja išeivių organizacijų veikloje, koks tos veiklos

pobūdis, kokie jo pomėgiai ir interesai. Be to, buvo siekiama paskatinti šį asmenį atvykti į Lietuvą¹³. LSSR KGB agentas „Vasaris“ gavo SSRS KGB PGU 19-ojo skyriaus rekomendacijas, kaip dirbti su operatyviniu objektu „Rykliu“. Agentas turėjo surinkti šias žinias: asmeninės objekto savybės, charakteris, pomėgiai, šeimos santykiai, ar patenkintas savo socialine ir ekonomine padėtimi. Kartu buvo nurodyta paklausinėti operatyvinį objektą konkrečių jo biografijos faktų, bet tai reikėjo daryti atsargiai, nes agentas galėjo būti iššifruotas, be to, šių žinių buvo galima rasti ir viešuose šaltiniuose. Agentas buvo mokomas maskuoti susidomėjimą „Rykliu“ „<...> reiškiant nuostabą, kaip gali emigrantų palikuonis eiti pareigas užsienio šalies administracijoje. Jeigu operatyvinio objekto tėvams toks susidomėjimas sukeltų įtarimą, agentui verčiau kol kas atidėti duomenų apie šį asmenį rinkimą.“¹⁴

Manytina, kad asmeninės informacijos rinkimas buvo siejamas su noru atskleisti silpnąsias žmogaus puses ir gauti jį kompromituojančios medžiagos, kad vėliau būtų galima lengviau jį paveikti. Išvykstančiam nuolat gyventi į JAV agentui „Šivalkevičiui“ suformuluotos tokios užduotys: rinkti informaciją apie planuojamas priešiškas išeivių akcijas prieš Sovietų Sąjungą, tokių akcijų rengėjus ir jų požiūrį į Sovietų Lietuvą. KGB rekomendavo agentui toliau tobulinti profesinius įgūdžius, patarė stengtis įsidarbinti kokioje nors didelėje korporacijoje, nurodė, kad čia jam galėtų pagelbėti kultūrinės ir ekonominės žydų organizacijos, ir siūlė užmegzti ryšį su buvusiais Vilniaus „atkaznikais“ (t. y. žydais, norėjusiais atsisakyti SSRS pilietybės ir išvykti iš šios šalies), ragino jį būti lojalų vietos valdžiai ir laikytis įstatymų, nes tai padės geriau integruotis į naująją erdvę¹⁵.

Vykstančio į užsienį agento „Gedimino“ irgi buvo prašoma laikytis atitinkamų elgesio taisyklių ir atkreipti dėmesį į šiuos aspektus:

savo kelionės tikslą apibrėžti kaip norą susitikti su giminaičiais ir pažinti Ameriką; laikytis vietinių įstatymų, nesidomėti kariniais objektais, siekti, kad slapta veikla nesukeltų įtarimo; pasitelkus giminaičius mėginti užmezgti ryšį su KGB dominančiais išeivijos veikėjais. Norint įvertinti, kiek tie asmenys gali būti naudingi KGB, siūloma atsižvelgti į tai, kas jie yra: vadovai ar eiliniai nariai, galintys tapti vadovais, išeivijos spaudos leidėjai ir žurnalistai, vietinės inteligentijos atstovai ir autoritetai, asmenys, dirbantys valstybinėse įstaigose, mokslo instituteuose ar uždaruose pramonės objektuose, žmonės, turintys įtakingų ryšių politiniuose, mokslo ir verslo sluoksniuose, išeivijos jaunimas, norintis atvykti į Lietuvą. Bendraujant su šiais žmonėmis siūloma rinkti tokią informaciją: asmens politinės pažiūros, asmeninės ir dalykinės savybės, einamos pareigos, veiklos išeivijos organizacijoje pobūdis, požiūris į SSRS ir kultūrinius ryšius su Sovietų Lietuva, Lietuvoje likę giminaičiai. Taip pat svarbu sužinoti, kaip šie žmonės vertina Ronaldo Reagano politiką, JAV ir SSRS santykius, JAV administracijos požiūrį į išeiviją, išeivių Lietuvos laisvinimo veiklą, prieštaravimus tarp JAV administracijos ir išeivijos bei jų priežastis, išeiviją kompromituojančius faktus. Svarbu atskleisti, kaip išeiviją pasiekia nelegali spauda ir kuo apskritai domisi išeiviai¹⁶. Į JAV vykstančiam agentui „Rimantui“ nurodyta pasitaikius progai pabendrauti su buvusiu VLIK'o vadovu Juozu Kęstučiu Valiūnu, išsiaiškinti jo nuomonę apie šią organizaciją ir jos perspektyvas, sužinoti, kodėl paliko savo postą, ką mano apie dabartinę organizacijos vadovą Kazį Bobelį, kaip žiūri į sovietinę Lietuvą ir ar neplanuoja čia atvykti¹⁷. Agentui „Kasčiui“ nurodyta per Vilniaus universitete studijuojantį išeivį atskleisti šiojo šeimos ryšius su JAV diplomatais¹⁸ (vadinasi, KGB domino ne vien išeiviai, bet ir galimybė prieiti prie

užsienio šalių valdžios institucijų). Agentą „Mockų“, kuris užmezgė ryšį su užsienio lietuvių jaunimo organizacijos nare, KGB ragino kuo dažniau su šia išeive bendrauti ir taip paskatinti ją atvykti į Lietuvą¹⁹. Kitam agentui nurodyta stiprinti draugiškus santykius su pažįstamu išeiviu, daryti jam ideologinį poveikį, konkrečiais pavyzdžiais pagrįsti kultūrinę Lietuvos pažangą²⁰ ir taip paskatinti jį apsilankyti Lietuvoje.

Raginimas stiprinti ryšius su išeiviais, kad jie norėtų atvykti į Lietuvą, – labai dažna agentams formuluojama užduotis. Vykdyti užduotis agentams negalėjo sukliudyti net artimi giminytės ryšiai. Antai agentui „Kriučevui“ nurodoma išklausinėti tėvą apie jo kelionę į JAV, bet patariama tai daryti ne per daug įkyriai²¹, kad nekiltų įtarimo.

Apibendrinant galima pasakyti, kad KGB parengtos užduotys ir mokymo planai rodo, kokie tikslai buvo siejami su agentais ir jų užsienio kelionėmis. Buvo svarbu ne tik surinkti informaciją, bet ir gebėti įvertinti padėtį, rasti naudingų asmenų ir atmesti netinkamus.

SLAPTŪJŲ BENDRADARBIŲ VEIKLOS ATSPINDŽIAI AGENTŪRINIUIOSE PRANEŠIMUOSE

Savo veiklą KGB agentai fiksavo ranka rašytuose ir slapyvardžiu pasirašytuose agentūriniuose pranešimuose. KGB direktyviniai dokumentai apibrėžė, kaip surašyti agentūrinį pranešimą ir kokią informaciją jame pateikti. Tai atskleidžia ir šiame tyrime analizuojamas dokumentas. Agentūriniai pranešimai skiriasi informatyvumu ir išsamumu. Neretai jie atskleidžia ne tiek konkrečią agento veiklą, kiek jo stebimų asmenų biografijas, jų pasisakymus ir veiksmus. Kartais agentų pranešimuose gausu smulkių buitinių detalių, kurios tarsi maskuoja asmens nenorą teikti KGB pageidaujamą informaciją. Agentūrinių

pranešimų skirtumus lemia ir nevienodos agentų gautos užduotys, skirtinga socialinė ir visuomeninė terpė ir žmonės, su kuriais bendravo. Kadriniai darbuotojai analizuodavo ir bendro pobūdžio informaciją – ar ji verta KGB dėmesio įgyvendinant tolesnius operatyvinius tikslus. Be abejo, agentūrinio pranešimo turinį lėmė ir analitiniai agento gebėjimai vykdyti pavestas užduotis, išgauti naudingos informacijos ir suvokti, kas sovietiniam saugumui naudinga ir įdomu. Ne mažiau svarbus buvo ir slaptjo bendradarbio noras sąžiningai atlikti darbą, t. y. ne šabloniškai, o išsamiai pateikti KGB dominančias žinias.

Iš agentūrinių pranešimų sužinojome, su kokiais žmonėmis agentai susitiko užsienyje, tų asmenų charakteristikas (šeima, darbas, finansinė padėtis, charakterio bruožai, silpnybės, ryšiai su išeivijos organizacijomis, dalyvavimas jų veikloje), taip pat užsienio lietuvių tarpusavio bendravimo ypatybes, išeivijos organizacijų ir konkrečių veikėjų požiūrį į svarbesnius vidaus ir tarptautinės politikos klausimus, išeivių ryšius Lietuvoje, jų požiūrį į bendradarbiavimą su Sovietų Lietuva. Pasitaiko ir asmeninių pastebėjimų, nevengiama neigiamų apibūdinimų.

Kartais agentūriniame pranešime atpasakojama, apie ką buvo kalbama su konkrečiu asmeniu, ko jis agento klausinėjo ir ką šis atsakinėjo (pavyzdžiui, kaip atvyko į tą šalį, kokia padėtis Lietuvoje ir t. t.). Antai agentas „Blažys“ savo pranešime, kuris buvo gautas diplomatinio paštu, pasakoja apie vakarienę, kurioje dalyvavo Vytautas Kazimieras Jonynas, Vytautas Zalatorius („Vienybės“ laikraščio bendradarbis) ir kiti. Šiame susitikime išeiviai aptarė bendradarbiavimą ir ryšius su Lietuva, įvairius išeivijos gyvenimo aspektus, o KGB agentas atsakinėjo į išeivių klausimus ir pateikė sovietinį žodžio laisvės supratimą, kurį apibūdino kaip tarnavimą valstybei ir visuomenei spaudoje skelbiant vien geras

naujienas²². Agentas „Haris“ smulkiai atpasakojo pašnekesius su lietuvių diplomatijos vadovu užsienyje Stasiu Lozoraičiu: koks jo požiūris į išeiviją, įvairias jos organizacijas ir lietuvių disidentus. Agentas raportavo ir ko diplomatijos vadovas klausinėjo jo paties (požiūris į Maskvą, rusus, sovietines vertybes, materialinį ir dvasinį lietuvių visuomenės lygį, gebėjimą organizuoti tokius judėjimus kaip lenkų „Solidarumas“, Katalikų bažnyčios svorį visuomenėje, sovietinės Lietuvos vadovus, Maskvos rusinimo politiką Lietuvoje, antireliginę veiklą). Taip pat agentas pateikė savo atsakymus į S. Lozoraičio klausimus (patriotizmas Lietuvoje reiškiasi ne nepriklausomybės, o didesnės ūkinės laisvės siekiu, noru sukurti geresnį socializmą; materialinė ir dvasinė lietuvių kultūra yra labai aukšto lygio, net galima kalbėti apie naujos Lietuvos gimimą, nors tai nereiškia, kad nėra problemų; prielaidų tokiam judėjimui kaip „Solidarumas“ Lietuvoje nėra; absurdiška kalbėti apie rusinimą, nors kai kur gal ir pasitaiko šovinizmo apraiškų)²³. Agento atsakymai rodo, kokią žinią jis nori perduoti išeiviams: jis siekia sumenkinti Lietuvos disidentų rezistencinės veiklos svarbą – neva nėra prielaidų pasipriešinimo judėjimui.

Agentas „Leonas“ kalbėdamas su nepriklausomos Lietuvos diplomato P. Klimo sūnumi Petru ir kitais išeivijos lietuviais sakė, kad pats kaip menininkas nelabai domisi politika. Kai kurie politiniai klausimai užsienyje esą atrodantys vienaip, Lietuvoje – kitaip. Jo žodžiais, trūkumų Lietuvoje yra, bet jų niekas neslepia. Paskui agentas paprašęs politinių klausimų neuždavinėti, nes to jis nenusimanąs. Kai P. Klimas parodė dokumentus, daiktus iš nepriklausomos Lietuvos, užsiminė apie tremtis, agentas apsimetė nieko apie tai nežinąs. Neva dabar gyvenimas Lietuvoje normalus, intensyvus, kūrybingas. Agentas apibendrino savo patirtį bendrau-

jant su išeiviais. Esą jis jautė, kad užsienio lietuviai bando jį ideologiškai apdoroti, bet į kiekvieną provokacinį klausimą buvo parengęs argumentuotą atsakymą. Agentas sakė įsitikinęs, jog prieš vykstant į tokias užsienio keliones būtina gerai pasiruošti. Norint deramai diskutuoti, reikia turėti daug žinių tiek apie savo, tiek apie lankomą šalį²⁴.

Agentas „A. Girėnas“ savo pranešime raportavo: „Prof. Skrupskelis pradėjo varyti buržuazinę propagandą: priminė SSRS ir nacistinės Vokietijos 1939 m. sutartį, sakė, kad JAV yra žodžio laisvė ir netgi galima kritikuoti prezidentą. Mums pasiteiravus apie Amerikos blogybes, bandė jas sumenkinti. Antai paklaustas apie narkomaniją sakė, kad masiškai vartojama marihuana žalinga mažiau už alų, o stiprius narkotikus retas vartoja.“²⁵ Agentas „Lelija“ pranešime atkreipė dėmesį, kad iš Sovietų Lietuvos atvykstantys giminaičiai daugiausia neigiamai atsiliepia apie gyvenimą tėvynėje. Taip pat agentas papasakojo, kad prašnekęs apie Lietuvoje vykstančius pokyčius jis buvęs nutrauktas pareiškiant, jog tai raudonoji propaganda, ir pradėtas klausinėti apie žemės ūkį. Agentas apibendrino, kad su emigrantais kalbėti sunku ir ne visada malonu²⁶. Jie niekuo netiki, jiems nieko neįmanoma įrodyti.

Vienam KGB agentui pavyko pakalbėti su VLIK'o vadovu K. Bobeliu. Agentūriniame pranešime jis atpasakojo, ką K. Bobelis žino apie padėtį Lietuvoje ir kokie įvykiai jį domina. Esą K. Bobelis teiravėsis, kaip Lietuvoje rutuliojasi ir gali toliau rutuliotis pertvarkos procesai. Agentas jam atsakė, kad žmonės nepatenkinti kategoriškais tokių žmonių kaip Antanas Terleckas pasisakymais, neva jie kenkia pertvarkai. Šiuo atveju agentas veikė kaip įtakos agentas, siekdamas, kad išeiviai neremtų disidentų ir jų pozicijos²⁷.

Pateikti pavyzdžiai rodo, jog agentai užsienyje turėjo atsargiai laviruoti ir apgalvoti savo žodžius, kad išvengtų išeivių

pasipiktinimo, nesukeltų jiems įtarimo ir taip nesužlugdytų užduoties.

Išlikę ypač išsamūs agento „Hario“ agentūriniai pranešimai. Jis raportavo ne tik apie konkrečius asmenis, bet ir apie įvairius procesus, pavyzdžiui, apie 1980–1981 m. įvykius Lenkijoje, „Solidarumą“. Agentas tvirtino palaikantis ryšius su lenkų „Kultūros“ žurnalo bendradarbiu ir gaunantis iš jo vertingos informacijos²⁸. Kito – stažavusiosi Vokietijoje – agento pranešime kalbama apie gana įvairių vokiečių požiūrį į SSRS. Neigiamą nuomonę, anot jo, lemia buržuazinė propaganda ir netinkamas sovietinių institucijų darbas. Ypač prastai Vokietijoje vertinama žmogaus teisių ir rinkimų padėtis Sovietų Sąjungoje, įvairios kliūtys atvykti į šią šalį. Tačiau Vokietijoje gyvenantys išeiviai iš Lietuvos ne taip kategoriškai kaip JAV lietuviai atsiliepia apie Sovietų Lietuvą. Neigiamą požiūrį čia taip pat daugiausia lemia giminaičių pasisakymai ir biurokratinės kliūtys atvykti į SSRS. Agentas atkreipia dėmesį, kad vokiečiams didžiulį poveikį daro Vakarų propaganda. Esą jie geriau nei sovietiniai piliečiai vertina savo šalies (Vakarų Vokietijos) pasiekimus ir taip smarkiai neakcentuoja trūkumų. Agentas priekaištauja sovietiniams propagandistams, kad jie pernelyg primityvūs ir kategoriški tvirtindami, jog pas mus viskas gerai, o pas juos viskas blogai. Tai neduoda naudos nei savo šalyje, nei užsienyje, o neigiamus vertinimus lemia informacijos stoka. Taip pat agentas palygina vokiečių ir sovietinio mokslo pasiekimus pastarojo nenaudai²⁹. Kaip matyti, KGB agentai buvo ne tik informacijos rinkėjai, bet ir analitikai, nuomonės formuotojai.

Skirdamas agentams užduotį priartėti prie išeivių, KGB kėlė sau tikslą sužinoti, ką veikia išeivijos organizacijos ir kokie jų planai, ypač susiję su SSRS. Tokios žinios turėjo padėti neutralizuoti, užkardyti galimus išeivių veiksmus. Pavyzdžiui, sužinojęs

apie Čikagoje organizuojamą pasaulio lietuvių jaunimo kongresą, KGB skyrė agentui „Krantui“ užduotį palaikyti kuo glaudesnius ryšius su „Santaros-Šviesos“ nariais, siųsti jiems knygas, atspindinčias kultūrinio, ekonominio, socialinio Lietuvos gyvenimo pasiekimus³⁰, taip siekdamas sumenkinti galimą sovietinės sistemos kritiką būsimame renginyje.

Analizuojamoje rekomendacijoje nurodoma, ką būtina pateikti agentūriniame pranešime: įvardyti asmenis, su kuriais buvo bendrauta, pateikti trumpas jų biografijas ir charakteristikas, atpasakoti, kas paskatino užmegzti ryšį, kas ir ką kalbėjo, ko klausinėjo, kaip elgėsi agentas, kokie buvo atskleisti išėivijos antisovietinės veiklos planai, kaip nelegali literatūra iš Vakarų pasiekia Lietuvą ir atvirkščiai. Agento pranešimas galėjo būti tiek vieno, tiek dvidešimties ir daugiau puslapių, nors apimtis ne visada reišė kokybę. Gausi informacija sovietiniam saugumui galėjo būti nenaudinga – tą kartais pabrėždavo ir jis pats.

AGENTŲ DARBO VERTINIMO KRITERIJAI

KGB operatyviniams darbuotojams svarbu buvo ne tik parengti agentą, bet ir įvertinti jo potencialą ir veiklą. Buvo analizuojamas asmens charakteris, gebėjimai, ypač analitiniai ir bendravimo, noras dirbti agento darbą dar prieš išvykstant į užsienį, taigi siekta įvertinti agento vertę ir ar jis nuoširdžiai bendradarbiauja su KGB. Ypač svarbu buvo patikrinti iš kelionės grįžusį agentą, jo pateiktą informaciją ir nustatyti, ar jo nepaveikė Vakarų gyvenimo realybė, ar jis netapo palankus „priešams“ ar jie jo neperviliojo, ar jis nebuvo iššifruotas. Tam pasitelkti kiti agentai ir slaptos operatyvinės priemonės.

Pavyzdžiui, agentams buvo nurodyta stebėti vieno į Suomiją besirengiančio iš-

vykti agento elgesį, analizuoti jo charakterį ir gebėjimus. Norėta pasinaudoti ir jo ryšiais. Vienas iš šio agento ryšių buvo Lietuvoje besilankantis užsienio prekybininkas, todėl nurodyta įrašinėti jų pokalbius siekiant atskleisti, ar agentas dirba nuoširdžiai ir ar jo pateikiama informacija patikima³¹. Siekiant įvertinti Vilniuje besilankantį agentą „Mariją“ buvo taikomos šios priemonės: „T“ (slaptas pasiklausymas), „S“ (telefonų pasiklausymas), „NN“ (išorinis stebėjimas). Tai leido padaryti išvadą, kad „duomenų, kurie leistų įtarti agentą „Mariją“ nenuoširdumu, negauta“³². Taip pat KGB siekė patikrinti, ar nuoširdus yra agento „Šivalkevičiaus“, kuris nutarė visam laikui išvykti gyventi į JAV, noras toliau bendradarbiauti su KGB. Nuspręsta per agentus sužinoti, kodėl jis emigruoja, patikrinti jo pateiktos informacijos teisingumą, stebėti jį pasitelkus literines priemones, įteikti jam SSRS KGB pirmininko padėką už bendradarbiavimą su KGB, taip paskatinant nenutraukti ryšio³³. Vis dėlto į šį agentą buvo žiūrima įtariai. Nors išvykęs gyventi į JAV jis ir toliau noriai bendradarbiavo su sovietiniu saugumu, LSSR KGB kreipėsi į SSRS KGB prašydamas, kad Niujorke esanti rezidentūra patikrintų jo elgesį. Pasitelkus agentus ir literines priemones faktų, kad agentas „Šivalkevičius“ yra dviveidis ar galbūt iššifruotas, negauta³⁴.

KGB domino ir kiti agentai. Buvo tikrinama, ar agentas „Petras“ iš užsienio grįžo nepasikeitęs, svarstoma, gal reikia patikrinti jo korespondenciją³⁵. KGB spėjo, jog agentas „Skvorec“, kaip ornitologas galintis patekti į slaptas teritorijas, gali būti įdomus užsienio specialiosioms tarnyboms, ir nusprendė jį patikrinti³⁶. Siekiant stebėti agento elgesį su operatyviniu objektu ir užfiksuoti jų pokalbį, nutarta panaudoti pasiklausymo priemonę „Muška“³⁷. KGB atkreipė dėmesį, kad agentas „Sodininkas“ JAV sulaukė išėivijos susidomėjimo ir užmezgė nemažai ryšių,

todėl jam grįžus į Lietuvą būtina patikrinti jo korespondenciją³⁸. Agentas „Haris“ buvo apibūdinamas labai teigiamai: sąžiningas, sumanus, tinkamai elgiasi įvairiuose visuomenės sluoksniuose, turi pažįstamų įvairiose visuomenės grupėse ir yra įgijęs jų pasitikėjimą, lengvai bendraujantis, moka sutelkti dėmesį į KGB svarbius dalykus, geba analizuoti įvykius ir procesus, pateikia objektivyvų jų vertinimą. Vis dėlto KGB neprarado budrumo: „Hari“ ir jo šeimos narius ne kartą tikrino kiti agentai, buvo taikomos slaptosios priemonės, bet nieko įtartino nerasta³⁹.

Stebėdamas savo agentus, KGB nagrinėjo jų būdo bruožus. Štai analizuojant vieno agento teigiamas (energingas, siekiantis tikslo, ištvermingas, geba prieiti prie žmonių) ir neigiamas (linkęs į karjerizmą, kaupiti materialines vertybes, giriasi ryšiais su moterimis) savybes⁴⁰ buvo mėginama suvokti, kas galėtų padaryti jį pažeidžiamą. Kito agento charakteristikoje rašoma, kad nors jis iniciatyvus, linkęs bendrauti, laiku pateikiantis ataskaitas, bet dar stokoja įgūdžių analizuoti kitų elgesį, neįžvelgia jame nieko įtartino ir įdomaus⁴¹.

KGB kadriniams darbuotojams rūpėjo ne tik agento ištikimybė, bet ir jo pateikiamos informacijos autentiškumas, kokybė. Vieno agento pranešimą, kad lietuvių išeivė bando rinkti informaciją spaudai, patvirtino kiti šaltiniai ir literinės priemonės⁴². Agento „Boriso“ pranešimo, pasakojančio apie tarptautinio ekonomikos seminaro dalyvių apklausą, pabaigoje yra operatyvinio darbuotojo rezoliucija, kad šis pranešimas neatitinka reikalavimų: jame pateikiami vien moksliniai samprotavimai, o ne KGB dominanti informacija⁴³. Taip pat, pavyzdžiui, nurodoma, kad agento „Astros“ pranešime daug nereikalingų detalių, bet trūksta esminės informacijos apie „Amerikos balso“ darbuotojus⁴⁴. Vis dėlto daugeliu atvejų agentūriniai praneši-

mai buvo vertinami šabloniškai ir iš esmės teigiamai. Pavyzdžiui, su pasitenkinimu konstatuojama, kad agento „Hario“ informacija apie S. Lozoraitį leidžia kadriniams darbuotojams daryti išvadą, jog lietuvių išeivija yra susijusi su JAV specialiosiomis tarnybomis ir ieško galimybės vykdyti Lietuvoje kenkėjišką veiklą, todėl būtina toliau stebėti šį asmenį⁴⁵.

IŠVADOS

Direktyviniai dokumentai buvo reikšmingi reglamentuojant KGB veiklą. Tačiau šandien svarbiausia yra atsakyti į klausimą, ar KGB vadovybės nurodymai būdavo įgyvendinami, ar jie turėjo įtakos agento veiklai, ar kėlė jo sąmoningumą, o tai padaryti nelengva. Susidaro įspūdis, kad agentams pasirengti skirtos ideologinės ir politinės užduotys buvo labiau teorinės, netgi biurokratinės, tad vargu ar darė realią įtaką jų veiklai. Juk reikia turėti omeny, kad agentų darbas nebuvo toks jau savanoriškas, kad jis rėmėsi vienokia ar kitokia prievarta. Agentūrinuose pranešimuose regimos šiokios tokios agentų pastangos reikšti savo pažiūras: sovietų valdžiai palankias vertybines nuostatas ir Vakarų sistemos kritiką. Tik kažin ar jie tai darė patys tuo tikėdami?

Agentūriniai pranešimai yra svarbus šaltinis tiriant prieš išeiviją nukreiptus sovietinio saugumo veiksmus ir siekiant atskleisti, kaip jam pavyko priartėti prie užsienio lietuvių, sužinoti apie jų tikslus ir veiklą. Vis dėlto šie pranešimai yra gana subjektyvūs, todėl šandien sunku įvertinti, kiek nuoširdžiai agentai vykdė užduotis. Nors KGB deklaravo, kad agentai su juo bendradarbiauja iš patriotinių paskatų, nuolatiniai raginimai tikrinti tiek pačius agentus, tiek jų pateikiamą informaciją rodo, kad jais nebuvo pasitikima.

Nuorodos

¹ Agento paruošimo veiklai užsienyje planas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-35, ap. 2, b. 14, l. 56–57.

² Agento „Šivalkevič“ veiklos patikrinimas ir parengimo planas, *ibid.*, b. 125, l. 73.

³ Užduotis į Vakarų Europos šalį vykstančiam agentui, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 24, l. 140–141.

⁴ Užduotis į Angliją vykstančiam agentui ir jo elgesio modelis, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 214, l. 133–135.

⁵ Užduotis į Angliją vykstančiam agentui, *ibid.*, b. 189, l. 64–65.

⁶ Agento „Leonas“ pranešimas, *ibid.*, b. 302, l. 244–268 a. p.

⁷ Užduotis agentui „Kalvis“ priartėti prie „Santaros-Šviesos“ nario, *ibid.*, b. 203, l. 44–45.

⁸ LSSR KGB pažyma apie agento „Lena“ ryšius, *ibid.*, b. 304, l. 10–15.

⁹ LSSR KGB pranešimas apie agento „Lelija“ ryšius, *ibid.*, b. 237, l. 49–51.

¹⁰ Agento „Mindaugas“ pranešimas, *ibid.*, b. 116, l. 90.

¹¹ Pažyma apie susirašinėjimo su agentu „Šivalkevič“ organizavimą, *ibid.*, b. 125, l. 90.

¹² Užduotis išvykstančiam į JAV agentui, *ibid.*, b. 300, l. 66.

¹³ LSSR KGB 1-ojo skyriaus pažyma apie agento „Vokė“ išvykai skirtą užduotį, *ibid.*, b. 450, l. 121.

¹⁴ Dėl užduoties agentui „Vasaris“, *ibid.*, b. 166, l. 188.

¹⁵ Užduotis agentui „Šivalkevič“, *ibid.*, b. 125, l. 104.

¹⁶ Agentui „Gediminas“ skirta užduotis, *ibid.*, b. 316, l. 241–244.

¹⁷ Išrašas iš agentui „Rimantas“ suformuotos užduoties jam vykstant į užsienį (1981 m. vasario 25 d.), *ibid.*, b. 324, l. 74.

¹⁸ Agento „Kastis“ 1980 m. lapkričio 14 d. pranešimas, *ibid.*, b. 318, l. 207.

¹⁹ Agento „Mockus“ 1981 m. kovo 10 d. pranešimas, *ibid.*, b. 316, l. 46.

²⁰ Agento 1972 m. sausio 14 d. pranešimas, *ibid.*, b. 129, l. 58.

²¹ Agento „Kriučev“ pranešimas, *ibid.*, b. 444, l. 340–341.

²² Agento „Blažys“ pranešimas, *ibid.*, b. 302, l. 20–22.

²³ Agento „Haris“ pranešimas apie susitikimą su S. Lozoraičiu, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 47, l. 154–155.

²⁴ Agento „Leonas“ pranešimas, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 302, l. 268 a. p.

²⁵ Agento „A. Girėnas“ pranešimas, *ibid.*, l. 305–307 a. p.

²⁶ Agento „Lelija“ pranešimas apie kelionę į JAV, *ibid.*, b. 305, l. 33.

²⁷ LSSR KGB pažyma apie agento pokalbį su K. Bobeliu, *ibid.*, b. 324, l. 243–244.

²⁸ Agento „Haris“ pranešimas apie lenkų visuomenininko apsilankymą pas jį, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 47, l. 120–130.

²⁹ Agento pranešimas, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 230, l. 13–16.

³⁰ Agento „Krantas“ pranešimas, *ibid.*, b. 444, l. 370–371.

³¹ Papildomų priemonių planas siekiant patikrinti agentą, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 14, l. 70–72.

³² Pažyma apie darbą su agentu „Marija“, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 305, l. 77–82.

³³ Agento „Šivalkevič“ veiklos patikrinimo ir paruošimo planas, *ibid.*, b. 125, l. 72.

³⁴ Dėl darbo su agentu „Šivalkevič“, *ibid.*, l. 226.

³⁵ Agento „Petras“ pranešimas, *ibid.*, b. 116, l. 7–10.

³⁶ Agento „Skvorec“ pranešimas, *ibid.*, b. 449, l. 197–199.

³⁷ Agento pranešimas, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 129, l. 247.

³⁸ Agento „Sodininkas“ pranešimas, *ibid.*, b. 326, l. 68.

³⁹ Pažyma iš agento „Haris“ asmens bylos, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 47, l. 175, 178.

⁴⁰ Agento legenda, kurią reikia pateikti specialiosioms tarnyboms, *ibid.*, b. 14, l. 101–102.

⁴¹ Agento charakteristika, *ibid.*, l. 63.

⁴² Agento pranešimas, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 165, l. 59.

⁴³ Agento „Boris“ pranešimas, *ibid.*, b. 409, l. 83–86.

⁴⁴ Agento „Astra“ pranešimas, *ibid.*, b. 301, l. 130–141.

⁴⁵ SSRS KGB 2-osios valdybos raštas dėl agento „Haris“ kelionės rezultatų, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 47, l. 101.

Gauta 2018 02 12
Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

/Versta iš rusų kalbos/

LT-1
SLAPTAI
Egz. Nr. 23

Rekomendacijos rengti agentus, išvykstančius į užsienį vykdyti žvalgybinių užduočių

Toliau blogėjant tarptautinei padėčiai ir pagrindinio priešininko šalims sugriežtintus agentūrinį-operatyvinį režimą, uždavinio išsiskverbti į nacionalistines lietuvių emigrantų organizacijas, gauti mus dominančios politinės, mokslinės-techninės ir operatyvinės informacijos, taip pat ištirti ir apdoroti konkrečius užsieniečius sėkmė labai priklauso nuo tinkamai organizuoto darbo su agentais – sovietiniais piliečiais, galinčiais išvykti į kapitalistines ir besivystančiąsias šalis.

Darbo su šios kategorijos agentais analizė rodo, kad dauguma žvalgybos padaliniai rekomenduojamų agentų nepakankamai susipažinę su SSKP vidaus ir užsienio politika bei tarptautine padėtimi. Kai kurie iš jų neturi elementarių žinių apie šalį, į kurią rengiasi vykti, jos politinę santvarką ir valdančiųjų sluoksnių politiką SSRS atžvilgiu, apie kontržvalgybos režimą ir specialiųjų tarnybų darbo metodus. Atskiri agentai neturi aiškaus supratimo, kokius duomenis rinkti iš užsieniečių, su kuriais bendrauja, kad vėliau galėtų parašyti išsamią jų charakteristiką. Pasitaiko atvejų, kai ataskaitose įrašomi neišsamūs duomenys apie tiriamo objekto asmenybę ir padėtį.

Visa tai iš dalies mažina į užsienį išvykusių agentų panaudojimo žvalgybiniais tikslams veiksmingumą.

Esamą padėtį galėtų pagerinti tikslingesnis darbas su siunčiamais į užsienį agentais.

Juos rengiant siūloma atsižvelgti į šias rekomendacijas.

POLITINIS PARENGIMAS

Vykstančiam į užsienį agentui pagal parengimo lygį būtina:

- gerai orientuotis marksizmo-leninizmo pagrindų, paskiausių SSKP suvažiavimų ir CK plenumų klausimais;

- išmanyti socializmo ir kapitalizmo politinės ekonomijos pagrindus;

- žinoti, kokią užsienio politiką SSRS vykdo šalies, į kurią vykstama, atžvilgiu, turėti supratimą apie tos šalies valstybinę sandarą, pagrindinių partijų politikos kryptis, jų skirtumus ir prieštaravimus, valdančiųjų sluoksnių vidaus ir užsienio politiką.

Politinius klausimus agentas privalo išmanyti ne tik tam, kad teigiamai paveiktų pašnekovą, bet ir kad surinktų politinę informaciją, o tai, kaip rodo praktika, iš esmės įmanoma tik diskutuojant.

Agentas turi išmanyti ir gebėti aiškiai atskleisti socializmo privalumus ir kapitalistinio pasaulio trūkumus, kad galėtų atsispirti bendram neigiamam Vakarų gyvenimo būdo poveikiui ir galimai indoktrinacijai. Dėl to agentui pravartu turėti parengtus apytikslus atsakymus į klausimus, kuriuos užsieniečiai dažniausiai užduoda sovietiniams piliečiams (2 priedas).

REGIONINĖS GEOGRAFIJOS STUDIJS

Kiekvienam agentui būtina išmanyti šalies, į kurią vyksta, istoriją, papročius, įpročius, visuomenės gyvenimo būdą ir kitus panašius dalykus. Agentas privalo turėti supratimą apie literatūrą, muziką, meną, žinoti tos šalies žymiausius politikos ir visuomenės veikėjus. Tokių dalykų išmanymas ypač gerai nuteikia užsieniečius ir suteikia galimybę lengviau perprasti arba aktyviai apdoroti objektus.

Esant būtinybei, reikia sudaryti sąlygas tobulinti užsienio kalbos žinias (aprupinti literatūra, magnetofono įrašais, plokštelėmis), nes mokėdamas šalies, į kurią vyksta, kalbą agentas pelno užsieniečių simpatijas, išplečia ryšių tinklą ir taip gali priartėti prie mus dominančio kontingento (3 priedas).

SPECIALUSIS PARENGIMAS

Agentas turi turėti duomenų apie lietuvių emigrantus, pagrindines jų organizacijas, politinę orientaciją, su respublika siejamus ketinimus ir gerai išmanyti visa, kas domina KGB institucijas, kad atskleistų ryšio tarp emigrantų grupuočių ir negatyvių Sovietų Lietuvos elementų kanalus ir gautų užuominų apie žvalgybai rūpimus asmenis.

Agentas taip pat privalo turėti bendrą supratimą apie šalies, į kurią vyksta, žvalgybos ir kontržvalgybos institucijų darbo priemones ir metodus. Užsienyje jis gali tapti tyrimo objektu priešininko, kuris siekia gauti jo specialiąsias tarnybas dominančios informacijos, skatina polinkį išduoti Tėvynę, kompromituoja provokaciniais tikslais ir verbuoja sovietinius piliečius.

Agentas turi suvokti, kad jeigu elgsis pagal nustatytą šabloną, tai specialiųjų tarnybų dėmesio nepatrauks.

Lankydamasis užsienyje tarnybos reikalais arba kaip delegacijos narys, agentas privalo neduoti interviu be savo vadovo ar kito oficialaus sovietinio atstovo leidimo, o nuvykęs asmeniniais tikslais – dar ir nekalbėti lietuvių emigrantų nacionalistinių organizacijų susirinkimuose.

Tiesiogiai kelionei į užsienį agentai rengiami ir jiems formuluojamos užduotys kartu su 1-ojo skyriaus darbuotojais, bet jau iki instruktazo būtina susipažinti su bendrosiomis nuostatomis: perprasti sąvokų „politinė, mokslinė-techninė ir operatyvinė informacija“, „informacijos šaltinis“ turinį ir informacijos gavimo būdus (išklausinėjimas, diskusija, pažintis su viešais šaltiniais, tiesioginis stebėjimas neturint jokių duomenų, t. y. spėjimas), taip pat išmanyti, kaip užmegzti ryšį su keliančiais susidomėjimą užsieniečiais bei ką svarbiausia atskleisti su jais bendraujant (4 priedas).

Rengiant agentą tikslinga lavinti jo įgūdžius, kaip užmegzti kontaktą ir sudaryti objekto charakteristiką. Agentas privalo suvokti, kad mums itin svarbūs šie pradiniai jo pažinties su konkrečiu užsieniečiu dalykai: kas buvo pažinties iniciatorius, kas rekomendavo objektą, kuo jis domėjosi pokalbio metu, kaip elgėsi ir t. t.

Kad sėkmingiau plėtotų ryšius su mus dominančios kategorijos užsieniečiais, agentas privalo atsižvelgti į konkrečiai tautai būdingus charakterio bruožus (jei omenyje turimi amerikiečiai, tai būtų atkaklumas, dalykiškumas, siekis tapti geru specialistu, praktiškumas, ištvermė, pomėgis keisti aplinką, noras prasigyventi, liguistas požiūris į religijos kritiką, žmonių vertinimas pagal dalykines savybes ir profesinį meistriškumą).

Megzdamas ryšius, agentas turi per kuo trumpesnę laiką nustatyti, ar jie gali būti įdomūs žvalgybai, ir tuo remdamasis mėginti atsakyti į klausimą, ar tikslinga toliau palaikyti santykius, bei sutelkti pastangas vien į mums vertingų objektų tyrimą.

GRĮŽUSIO IŠ UŽSIENIO AGENTO ATASKAITA

Atsiskaitantiems agentams paprastai būdingi šie trūkumai: be priežasties delsiama pateikti ataskaitą, nenuosekliai ir neišsamiai išdėstoma informacija, į pranešimą prikišama operatyvinės reikšmės neturinčių duomenų.

Operatyvinis darbuotojas privalo kuo greičiau (per dvi savaites), kol agento atmintyje dar šviežios įvairios smulkmenos, gauti iš jo pranešimą, kad paskui jį būtų galima nusiųsti į Lietuvos SSR KGB 1-ąjį skyrių.

Siekiant pagreitinti ataskaitų apdorojimą ir gauti kuo išsamesnius atsakymus į visus žvalgybą dominančius klausimus, rekomenduojama naudotis garso įrašymo aparatūra.

Ataskaitoje būtina aiškiai išskirti duomenis apie konkrečius asmenis, išsamiai ir chronologine tvarka aprašant visus pokalbius su jais.

Būtina atkreipti dėmesį į pažinties su objektu aplinkybes, pateikti išsamią jo charakteristiką ir aspektus, galinčius tapti pagrindu toliau tirti tą užsienietį. Išvadas apie objektą agentas privalo pagrįsti konkrečių faktų analize.

Agento gauta politinė ir kita žvalgybinė informacija, žinios apie lietuvių nacionalistinių centrų padėtį, taip pat informacija apie judėjimo režimą ir kiti kontržvalgybiniai duomenys (5 priedas) pateikiami nustatyta tvarka po šaltinio kontaktų ir ryšių.

Baigiamojoje ataskaitos dalyje agentas apibendrina išvadas ir siūlymus, taip pat nurodo, kas trukdė atlikti žvalgybinę užduotį (nepakankamas šalies pažinimas, patirties stoka, instruktažo spragos).

Būtina patikrinti, ar visi pranešimuose minimi užsieniečiai yra įrašyti į Lietuvos SSR KGB 1-ojo skyriaus, SSRS KGB 2-N vyriausiosios valdybos 3-iojo skyriaus ir SSRS KGB Operatyvinės techninės valdybos įskaitą, tai pažymint agento ryšių apskaitos lape.

Jeigu lankydamasis užsienyje agentas buvo užmezgęs ryšius su rezidentūra, ataskaita apie jos skirtų jam atlikti užduočių įgyvendinimą nerašoma ir kontaktai su rezidentūros darbuotojais pranešime nefiksuojami.

GRĮŽUSIO IŠ UŽSIENIO AGENTO PATIKRINIMAS

Pradinė patikrinimo priemonė yra operatyvinio darbuotojo pokalbis su agentu. Jo metu galima gauti pirminių duomenų apie agento elgesį užsienyje ir asmenis, su kuriais ten buvo susitikęs. Vėlesnė analizė leis nustatyti momentus, kuriuos būtina patikslinti arba patikrinti pasitelkus respublikos KGB, o kai kuriais atvejais – ir Centro galimybės.

Agento patikrinimo pasinaudojant kitais agentais tikslas – išsiaiškinti dalykus, susijusius su galimais jo gyvenimo būdo, materialinės padėties, elgesio ir charakterio pokyčiais, galimais naujais ryšiais ir buvimo užsienyje aplinkybėmis. Ypatingą dėmesį reikia skirti faktams, kuriuos tikrinamasis slepia arba bando nuslėpti nuo operatyvinio darbuotojo.

Tikrinant tikslinga taikyti operatyvines-technines priemones. Taip pat pageidautina kontroliuoti agento tarptautinį susirašinėjimą, kas padės išsiaiškinti, ar jis informuoja mus apie susirašinėjimą su savo kontaktais, atskleisti tikruosius šaltinio santykius su jais ir jų charakteristikų teisingumą. Nagrinėjant PK* medžiagą, būtina atkreipti dėmesį į galimus sutartinius simbolius.

Patikrinimo rezultatai įrašomi į agento asmens bylą.

Lietuvos SSR KGB 1-asis skyrius

Nr. I/1905

1981 m. balandžio 7 d.

* Susirašinėjimo tikrinimas. (Red.)